

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ТЫШКЫ ИШТЕР
МИНИСТРЛИГИНИН
КАЗЫ ДИКАМБАЕВ АТЫНДАГЫ ДИПЛОМАТИЯЛЫК
АКАДЕМИЯСЫ**

**Б.Н. ЕЛЬЦИН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ-ОРУС СЛАВЯН
УНИВЕРСИТЕТИ**

Диссертациялык кеңеш Д 07.22.659

Кол жазма укугунда

УДК 32:005.92 (575.2) (043)

Джумалиева Чолпон Асылбековна

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА МААЛЫМАТТЫК
КООПСУЗДУКТУ КАМСЫЗДООНУН МАМЛЕКЕТТИК САЯСАТЫ**

23.00.02 – саясий институттар, процесстер жана технологиялар

саясий илимдердин кандидаты окумуштуулук

даражасын алуу үчүн диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек - 2024

Диссертация Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Жусуп Абдрахманов атындагы Мамлекеттик башкаруу академиясынын “Мамлекеттик башкаруу жана укук” кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: **Торогельдиева Бактыкан Макишевна**, саясий илимдеринин доктору, доцент, Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Ж. Абдрахманов атындагы мамлекеттик Башкаруу академиясынын “Мамлекеттик жана муниципалдык башкаруу” кафедрасынын профессору

Расмий оппоненттер: биринчи расмий оппонент - **Иманалиев Каныбек Капашович**, саясий илимдеринин доктору, Кыргыз Республикасынын Улуттук жазуучулар союзунун төрагасы

экинчи расмий оппонент - **Мусуралиева Мээрим Мамбеткалыковна**, саясий илимдеринин кандидаты, И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Э.Ж. Маанаев атындагы тарых жана социалдык - укуктук билим берүү Институтунун “Жалпы тарых, социалдык-экономикалык жана укуктук дисциплиналар” кафедрасынын доцентинин милдетин аткаруучу

Жетектөөчү уюм: “Кыргызстан эл аралык университети” Окуу-илимий өндүрүштүк комплекси. Социалдык иш жана социалдык-гуманитардык илимдер кафедрасы
Дареги: Бишкек ш. Л. Толстой көч., 17а/1

Коргоо 2024-жылдын 28-июнунда саат 15.00дө Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин К. Дикамбаев атындагы Дипломатиялык академиясынын жана Б. Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университетинин Д 07.22.659 диссертациялык кеңешинин отурумунда Бишкек ш. Эркиндик бульвары, 36 дарегинде өтөт.

Онлайн режиминдеги диссертацияны коргоонун идентификациялык коду <https://vc.vak.kg/b/072-ubw-1ue-e2e>. Кандидаттык диссертация менен Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин К. Дикамбаев атындагы Дипломатиялык академиясынын (Бишкек ш. Эркиндик бульвары, 36) жана Б. Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университетинин (Бишкек ш., Киев к., 44) илимий китепканаларынан жана www.vak.kg сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2024-жылдын 20-майында жөнөтүлгөн.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
тарых илиминин кандидаты, профессор

 А.Э. Джоробекова

КИРИШҮҮ

Теманын актуалдуулугу. Эл аралык саясий мейкиндиктин конфигурациясынын өзгөрүшү, глобалдашуу шартында жаңы бийлик борборлорунун жана саясий акторлордун пайда болушу мамлекеттердин маалыматтык коопсуздугун изилдөөгө илимий кызыгууну жаратууда. Заманбап доордун эң таасирдүү дүйнөлүк саясий тенденцияларынын бири катары мамлекеттердин жана элдердин өз ара байланыштары күчөп бири бирине көз каранды болууда. Бул позитивдүү көрүнүштөр менен гана коштолбостон, мамлекеттердин улуттук кызыкчылыктарына, алардын саясий, экономикалык, руханий, социалдык, геосаясий жана аскердик чөйрөсүнө, эл аралык кызматташтыкка жана стратегиялык туруктуулукка глобалдык маалыматтык коркунучтардын келип чыгышы жана күчөшү менен коштолууда.

Бул коркунучтар тышкы саясаттын белгилүү субъекттеринин маалымат мейкиндигинде үстөмдүк кылууга умтулуусу жана инсандарга, социалдык топторго, саясий бирикмелерге, уюмдарга жана бүтүндөй коомго маалыматтык таасир көрсөтүү аркылуу ишке ашырылат. Алар ошондой эле коомдун салттуу баалуулуктарын жок кылууга, жеке иденттүүлүккө жана саясий системаны туруксуздаштырууга, эгемендүүлүккө шек келтирүүгө жана мамлекеттин аймактык бүтүндүгүн бузууга багытталган акыркы маалыматтык технологияларды колдонуу аркылуу ишке ашырылат. Белгилүү афоризмди эстесек: “Ким маалыматка ээ болсо, ал дүйнөгө ээлик кылат” деп айтылган, ал эми азыр: “Ким маалымат чыгарса, ошол дүйнөнү башкарат” деген пикир туура болууда. Өнүккөн өлкөлөр адамдык өнүгүүнүн постиндустриалдык баскычын эбак басып өтүп, “маалымат коому” деп аталып калган өнүгүү фазасына ишенимдүү кадам ташташты. Анын өзгөчө белгиси - билимдин (маалыматтын) акчадан жана табигый ресурстардан маанилүү болгону.

Ушуга байланыштуу окумуштуулардын көңүлү саясий чөйрөдөгү маалыматтык өз ара аракеттенүүнүн жаңы принциптерин жана технологияларын изилдөө, тирешүү мүмкүнчүлүктөрүн, пайда болгон коркунучтарды аныктоо аймактык, республикалык жана глобалдык деңгээлде саясий коммуникациянын коопсуздугун камсыз кылуу менен байланышкан көйгөйлөргө бурулууда. Бул тенденциялардын бардыгы диссертациялык иштин темасынын актуалдуулугун көрсөтүп турат.

Саясий система 30 жылдан бери калыптануу жана трансформациялоо процессинде турган Кыргыз Республикасынын маалыматтык коопсуздугунун абалы изилдөөдө өзгөчө кызыгуу жаратат. Кыргызстан эл аралык коомчулукка кошулуу менен ага ийгиликтүү ыңгайлашты десек болот. Кыргыз

Республикасы жайгашкан аймак туруксуздуктун мезгилдүү толкундары менен мүнөздөлөт. Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук концепциясында белгиленгендей, улуттук кызыкчылыктар бул Концепциянын негизи болуп саналат.

Маалымат коопсуздугу маселесинин пайда болушу XXI кылымдагы жалпы ааламдашуу процессиндеги маалымат таратуучу технологиялардын күндөн-күнгө өнүгүп, жайылуусу менен байланыштуу. Өнүккөн чет өлкөлөр тарабынан тарап келген жаңы заманбап технологиялар адамзаттын ар тарабындагы жашоосуна чоң жаңылыктарды жана өзгөчөлүктөрдү киргизүүдө. Учурдагы заманбап коомдун талабына жараша адамдардын аң сезими, дүйнө таанымы, жашоо-шарты ааламдашуунун багыты менен жаңы нукка бурулууда.

“Маалымат коопсуздугу”, “маалыматтык кризис”, “маалыматтык согуш”, “глобалдык маалыматтык төңкөрүш” сыяктуу терминдер илимий-теориялык адабияттарда, басылмаларда гана эмес коомдук-турмушта да кеңири таралууда.

Дүйнөнүн өнүгүүсүнүн заманбап этабы маалыматтык коопсуздуктун абалына түздөн-түз таасир тийгизет. Маалыматты түзүү, кайра өзгөртүү жана керектөө менен байланышкан мамлекеттик башкаруу, мамлекеттик бийлик органдарынын жана жарандык коомдун институттарынын ишинин негизги компоненттеринин бири болуп саналган маалыматтык мамилелердин ролу утурлап өсүп жатат. Маалыматтык-коммуникациялык технологияларды өнүктүрүү жашоонун бардык чөйрөлөрүнө маалыматтык-коммуникациялык технологияларды ар тараптуу колдонууга киргизүүнүн жана колдонуунун аныктоочу фактору болуп калды, бул болсо маалыматтык коопсуздук маселелерин чечүүгө жогорку талаптарды коёт.

Республиканын маалымат мейкиндиги, калктын маалымат алуу каражаттары улам-улам жаңыланып, өнүгүп, элдин ар-түрдүү маалыматка болгон муктаждыгы күндөн-күнгө өсүүдө. Мындай шарттын жаралышына интернет тармагынын тийгизген таасири чоң. Кыргызстандын маалымат мейкиндигинде алгачкы ирээт Интернет сайттар, электрондук басылмалар жана социалдык тармактар 2005-жылдан тарта маалымат булак катары ишмердүүлүк жүргүзө башташса, 2024-жылдын башында Кыргызстанда интернеттин жайылуусу 79,8 пайызды түзөт.

Гезит, журнал, радио жана телеберүүгө салыштырганда акыркы жылдары социалдык тармактар, веб-сайттар аркылуу маалымат алгандардын саны көбөйүп, коомдун басымдуу бөлүгүн түзүп, мамлекетке өлкөнүн маалымат коопсуздуктун камсыздоо маселесин жаратууда. Ошол эле учурда интернет маалымат таратуу булагы катары ар түрдүү деструктивдүү, экстремисттик

күчтөрдүн өз саясатын жана иш аракеттерин жайылтууга өтө ыңгайлуу болууда. Буга далил катары интернет аркылуу түзүлгөн байланыш, маалымат алуунун жыйынтыгында ар түрдүү диний агымдарга, террористтик, экстремисттик уюмдардын иштерине аралашып, алардын колуна түшкөн жарандар тууралуу фактылар дүйнө коомчулугунда кеңири белгилүү.

Маалымат технологияларынын өнүгүүсүн толук көзөмөлгө алуу мүмкүн болбогон заманбап шарттарда Кыргызстандагы маалымат ресурстардын, коомдун, ар бир жарандын жана жалпы мамлекеттин маалымат коопсуздугун сактоо зарыл. Маалымат айдыгында жарандардын, коомдун жана мамлекеттин маалымат коопсуздугун сактоо маселеси, Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздугун камсыздоосунун негизги багыттарынын бири десек жаңылышпайбыз.

Кыргызстандын жарандарына өспүрүм курагынан тартып улуу муундагы өкүлдөрүнүн аң сезимине өзүнүн терс таасирин тийгизген, ар түрдүү диний, экстремисттик багыттагы көз караштар, маалыматтар коомдун өнүгүшүнө, мамлекеттин ишине терс таасирин тийгизип, бул жааттагы маалымат коопсуздугун камсыздоо зарылдыгын белгилейт. Өлкөнүн маалымат чөйрөсүнүн ички жана тышкы коркунучтардан сактоо маселеси мамлекеттин тиешелүү маалымат саясатын жана маалымат коопсуздугун камсыздоо боюнча кабыл алынган Концепциялар мезгилдин талабы болгон.

2021-жылы кабыл алынган Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук концепциясында белгиленгендей: «Улуттук коопсуздукту камсыз кылуу кыргыз мамлекеттүүлүгүн коргоо, элдин улуттук өзгөчөлүгүн сактоо, Кыргызстандын андан ары туруктуу, ар тараптуу жана ырааттуу өнүгүүсү, ошондой эле региондо коопсуздукту жана туруктуулукту талаптагыдай деңгээлде колдоп туруу үчүн маанилүү процесс болуп саналат»¹.

Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, негизги илимий программалар (долбоорлор), окуу жана илимий мекемелер тарабынан аткарылуучу негизги изилдөө иштери менен байланышы. Бул диссертациялык иш изилдөөчүнүн демилгесинин негизде жүргүзүлгөн. Ошондуктан, аталган теманын актуалдуулугу түздөн-түз Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздугу менен байланыштуу, анткени мамлекеттин коопсуздугунун маанилүү маселесине арналган. Кыргызстандагы улуттук коопсуздук маселелерине арналган илимий эмгектерде маалымат коопсуздугу жана мамлекеттин маалымат саясатына арналган диссертациялык иштер саналуу. Ошондуктан бул диссертациялык эмгекте аталган маселе

¹КР Улуттук коопсуздук Концепциясы. Кырг. Респ. Президентинин 20-дек. 2021-ж. Президенттин Жарлыгы № 570 // [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://cbd.minjust.gov.kg/430815>

алгачкылардын болуп козголгон. Акыркы жылдары ата мекендик илимий изилдөөчүлөр маалымат коопсуздугу темасын теориялык-методологиялык жана ченемдик-укуктук багыттан карап, изилдешүүдө. Изилдөөнүн темасынын мамлекеттик органдардын, мекемелердин өткөрүлгөн иш-чаралары жана илимий-изилдөө иштери менен байланышы бар.

Диссертациялык изилдөөнүн объектиси – ааламдашуу доорундагы маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын өнүгүшүү менен байланышкан жаңы чакырыктардын жана коркунучтардын контекстинде мамлекеттердин маалыматтык коопсуздугу.

Диссертациялык изилдөөнүн предмети - Кыргыз Республикасынын маалыматтык коопсуздугун камсыз кылууда массалык маалымат каражаттары тарабынан мамлекеттик саясатты ишке ашыруусу.

Изилдөөнүн максаты - эгемендүү Кыргызстандын, коомдун жана жеке жарандардын маалымат коопсуздугун камсыздоодо маалымат мейкиндигинде болгон коркунучтардан сактоо максатында мамлекеттик маалымат саясатын, маалымдоо каражаттарынын ролун иликтөө, келечектеги өлкөнүн маалымат коопсуздугун камсыздоо механизмдерин талдоо. Бул максатка жетишүү үчүн алдыга төмөнкү милдеттер коюлган:

- Маалымат коомун изилдөөчүлөрдүн илимий көз караштарын изилдөө.
- Маалымат коопсуздугу, мамлекеттин маалымат саясатынын түшүнүгүн талдоо.
- Изилдөөнүн илимий методологиясынын жана ыкмаларынын мүмкүнчүлүктөрүн ачып берүү.
- Кыргыз Республикасынын маалымат коопсуздугун камсыздоо жаатындагы ченемдик-укуктук базасын талдоо.
- Кыргызстандын маалыматтык коопсуздугун сактоо багытындагы мамлекеттик саясатын ишке ашыруу ишмердигин анализдөө.
- КР Улуттук телерадиоберүү корпорациясынын жана анын республиканын саясий турмушундагы ролун иликтөө.
- Кыргызстандын маалыматтык коомунун өнүгүшүнө заманбап маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын таасирин иликтөө.
- Кыргыз Республикасынын маалыматтык суверенитетин камсыздоо жана улуттук контентти өнүктүрүү багытында ММКнын ишмердүүлүгүн изилдөө.
- Келечекте мамлекеттик маалыматтык коопсуздукту камсыз кылуунун саясий механизмдерин аныктоо.

Изилдөө ыкмалары. Диссертацияда анализ жана жалпылоо ыкмалары катары индукция, дедукция, логика, аргументация, анализ, синтез сыяктуу жалпы теориялык ыкмалар колдонулган. Мындан тышкары, төмөндөгү саясий жана

дисциплиналар аралык ыкмалар колдонулган, алар: салыштыруу, институционалдык, саясий-укуктук, структуралык-функционалдык, сандык-сапаттык, социологиялык, экономикалык, жүрүм-турум, социологиялык, статистикалык, байкоо, нарктык-ченемдик ж.б.

Диссертациянын илимий жаңылыгы автордун бул багыттардагы илимий изилдөөлөрү жана жетишкендиктери менен негизделет. Алар төмөнкү багыттар боюнча жүргүзүлгөн:

- Автордун аныктамасына ылайык маалыматтык коом түшүнүгү постиндустриалдык, технологиялык доордун, цивилизациянын өнүгүүсүнүн жаңы тарыхый фазасы катары каралат жана мындагы өндүрүштүн негизги товары болуп маалымат жана билим эсептелет. Маалыматтык коом жарандарга, коомго оң жана терс таасир берет деп белгилеген.

- Автор тарабынан маалыматтык коопсуздук жана маалыматтык саясат түшүнүгүнө карата илимий эмгектерди жана концептуалдык көз караштарды анализдөөдө төмөнкү аныктамалар берилген: Маалыматтык коопсуздук бул глобалдык маалымат мейкиндигин көзөмөлдөө мүмкүнчүлүгү, өлкө үчүн реалдуу жана мүмкүн болгон коркунучтарды жок кылуу шарттарын жана каражаттарын камтый тургандыгы аныкталган. Мамлекеттин маалымат саясаты бул өлкөнүн коопсуздугун камсыздоонун негизги бөлүгү катары өлкөнүн кызыкчылыгын коргоп, калкка объективдүү маалымат жеткирүүгө шарт түзүү менен дүйнө коомчулугуна өлкөнүн оң имиджин түзүүгө багытталат.

- Автор тарабынан мамлекеттин маалыматтык коопсуздугун изилдөөдө дисциплиналар аралык ыкмаларды колдонуунун мүмкүнчүлүктөрү аныкталган.

- Автор жарандардын, коомдун жана мамлекеттин эгемендигин маалыматтык терс таасир берүүлөрдөн коргоонун негизи өлкөнүн бул багыттагы укуктук-нормативдик актылары экендигине көңүл бурат.

- Биринчи жолу мамлекеттин маалыматтык саясатын ишке ашыруу үчүн жооптуу болгон Кыргыз Республикасынын Маданият, маалымат, спорт жана жаштар саясаты министрлигинин ишмердүүлүгүнө системалуу талдоо жүргүзүлдү. Бул министрликтин ишмердүүлүгүндөгү иретсиздик жана ар тараптуулук (маданият, спорт, жаштар саясаты, туризм, миграция) республиканын маалыматтык саясатынын натыйжалуулугуна, иштин жыйынтыгына терс таасирин тийгизген.

- Улуттук телерадиокорпорациянын мисалында автор тарабынан биринчи жолу ар кандай авторлордун ортосундагы саясий атаандаштыкка катышкан

республикадагы массалык маалымат каражаттарынын ыраатсыз ишмердүүлүгү көрсөтүлгөн.

- Биринчи жолу республикада маалыматтык коомдун калыптанышы жана өнүгүшү IT-технологиялардын өнүгүү процессинде жана маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын (массалык маалымат каражаттары, Интернет) кеңири таралышында көрсөтүлгөн.

- Биринчи жолу өлкөнүн расмий, ички жана тышкы саясаты тууралуу калкты ишенимдүү маалымат менен камсыз кылууда, элдин бүтүндүгүн жана биримдигин сактоодо, эне тилди жана улуттук баалуулуктарды өнүктүрүүдө негизги актор катары мамлекеттик кызматтын жана мамлекеттик маалымат каражаттарынын жоопкерчилигин кароо сунушталды.

- Автор тарабынан биринчи жолу өлкөнүн реалдуулугун эске алуу менен маалыматтын, компьютердик технологиялардын, массалык маалымат каражаттарынын жана социалдык тармактардын көлөмүнүн өсүшү менен өлкөдө маалыматтык коопсуздукту камсыз кылуунун жаңы саясий механизмдерин иштеп чыгуу зарылдыгын сунуш кылган.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси.

Диссертациялык изилдөөнүн материалдары КР Өкмөтү, Президенттик администрациянын маалымат саясат бөлүмү, КР Маданият, маалымат, спорт жана жаштар саясаты министрлиги, мамлекеттик органдардын пресс-кызматтары, мамлекеттик телерадио каналдары (УТРК, ЭлТР ж.б.) стратегияларды, саясий чечимдерди, ченемдик-укуктук документтерди жазууда, контенттин түзүүдө колдонсо болот. Ошондой эле илимий изилдөө иштеринде жана “Мамлекеттик маалымат коопсуздук”, “Маалымат саясат”, “Мамлекеттик башкаруу”, “Саясий технологиялар” боюнча лекциялык курстарды, окуу усулдарын даярдоодо, илимий изилдөө иштеринде колдонууга болот.

Коргоого сунушталган негизги жоболор:

1. Маалыматтык коом ар башка өлкөлөрдө экономикалык жана социалдык өнүгүү шартына жараша ар түрдүү деңгээлде өнүгөт. Ал техногендик цивилизациялык маалыматтык жана телекоммуникациялык электрондук доорунун калыптанышы менен ар бир жарандын, коомдун маалымат алуусун камсыздайт жана мамлекеттик чечимдердин кабыл алынышына мүмкүнчүлүк түзөт. Бирок ошону менен мамлекеттик маалымат коопсуздук саясатты маанилүү орунду ээлейт.

2. Маалыматтык коопсуздук - бул глобалдык маалымат мейкиндигин көзөмөлдөө жана реалдуу жана потенциалдуу коркунучтарды жоюу үчүн мүмкүнчүлүктөрдүн, шарттардын жана каражаттардын болушу. Мамлекеттин

маалымат саясаты өлкөнүн коопсуздугун камсыздоодо негизги бөлүгү катары өлкөнүн кызыкчылыгын коргоп, калкка объективдүү маалымат жеткирүүгө шарт түзүү менен дүйнө коомчулугуна өлкөнүн оң имиджин түзүүгө багытталат.

3. Маалыматтык коопсуздук чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясатты изилдөөдө илимий ыкмаларды жана топтолгон теориятико-эмпирикалык материалдарды колдонуу менен өлкөнүн маалыматтык коопсуздугун камсыз кылуу жаатындагы рационалдуу мамлекеттик саясаттын ролу жана мааниси жөнүндө бир катар теориялык жалпылоолорду жасоого мүмкүндүк берди жана мамлекеттик органдарга бир катар сунуштамаларды иштеп чыгуу үчүн негиз болгон.

4. Ченемдик-укуктук актылар жарандардын, коомдун, мамлекеттин маалымат коопсуздугун камсыз кылууга багытталган. Бирок жалпыга маалымдоо каражаттар чөйрөсүндөгү учурдагы ченемдик-укуктук база жарандардын маалымат коопсуздугун камсыздоо боюнча медиа тармагынын иштешине таасири аз. Маалымат тармагындагы укук коргоочуларды, маалымдоо каражаттарын жана мамлекеттик органдарды жетишсиз каржылоо, кадрлардын, заманбап даярдыктын жетишсиздиги, ата мекендик медиа контенттин начардыгы терс таасирин тийгизүүдө. Нормативдик-укуктук ченемдерди кайра карап чыгуу жана тиешелүү мамлекеттик органдардын жоопкерчилигин жогорулатуу талабы турат.

5. Кыргызстандын рыноктук мамилелерге өтүшү, жаңы саясий системанын калыптанышы, саясий кризистер жана туруксуздук бийликтин узак убакыт бою, өлкөнүн маалыматтык коопсуздугуна тийиштүү көңүл бурулбай калганына алып келген. Кадрдык секириктер, республиканын маалымат тармагынын чет элдик акторлор жана демөөрчүлөр тарабынан терс таасирин тийгизген. Бүгүнкү маалымат доорунда бийликтин бардык бутактарынын, административдик-аймактык жана улуттук түзүмдөрдүн, жарандык коомдун, жалпыга маалымдоо каражаттарынын жана мамлекеттик бийлик органдарынын ортосунда маалымат менен камсыз кылуу жана мамлекеттик маалымат коопсуздугу камсыздоо саясатын колдоо мамлекеттин туруктуу өнүгүүсүн ишке ашыруунун ажырагыс бөлүгү болуп саналат.

6. Мамлекеттин маалымат саясатын жүргүзүүдө, коомчулукка расмий маалымат жеткирүүдө Кыргыз Республикасынын Улуттук телерадиоберүү корпорациясы мамлекеттин маалыматтык негизги борбору. Маалымат ресурстары жана ага жетүү үчүн саясий күрөш Улуттук телерадиоберүү корпорациясынын ишиндеги ыраатсыздыкка алып келген. Эгемен Кыргызстандын тарыхындагы саясий кризистерде нааразы тараптар УТРК

телеканалына ээлик кылуу дайыма аракет жасашкан. Телекорпорация жана анын аймактардагы филиалдары үчүн негизги саясий акторлордун ортосунда тынымсыз саясий оюн болуп турду. Телекорпорациянын маалыматтык ишмердүүлүгү мамлекеттин суверендүүлүгүн сактоодо стратегиялык мааниси зор.

7. Кыргызстанда маалыматтык коомдун калыптанышы медиа мейкиндигинин өнүгүү деңгээлинен көз каранды. Бүгүнкү күндөрү өлкөдө салттуу маалымат каражаттары - теле жана радио онлайн медиа жана социалдык тармактардын басымы менен артка чегинүүгө аргасыз болуп жатканы көрүнөт. Социалдык тармактар: Instagram, TikTok, Facebook, Одноклассники, ВКонтакте, Twitter жалпысынан негизги маалымат булагы катары телевидениенин ордун басууда. Телевидение менен радионун ордун смартфондор алмаштырууда. Бирок ишеним жагынан телеберүү соцтармактардан жогору турат. Маалыматты колдонучулардын көңүл буруусу да өзгөрүүдө - бул тексттик мазмундан визуалдык мазмунга өтүүдө. Маалыматтын каналдары гана эмес аны алуунун каражаттары да өзгөрүүдө.

8. Мамлекеттик кызыкчылыкты, маалымат коопсуздугун коргоп улуттук контентти өнүктүрүүдө мамлекеттик маалымдоо каражаттары чечүүчү ролду аткарат. Радио, теле менен чектелбестен заман талабына жараша жаңы медианы колдонуу, Интернет тармагында улуттук контентти өнүктүрүү, социалдык тармактар аркылуу коомчулукка маалымат жеткирүү учурдун талабы. Ал эми көп сандаган жана түрлүү жеке менчик маалымдоо каражаттарынын берүүлөрүнүн мазмуну жеке адамдардын же ким тарабынан каржыланса тилекке каршы ошол тараптын кызыкчылыгын мамлекеттиктен жогору коюлары белгилүү. Кыргыз тилинде контенттин жетишсиздиги, тиешелүү мыйзам талаптарын аткаруу татаалдыгы аныкталып, мында мамлекет тиешелүү механизмдерди иштеп чыгуу зарыл. УТРК, ЭлТР телеканалдарында, жеке медиалар да кыргыз жана орус тилинен тышкары англис тилинде контент жаратса Кыргызстандын маалыматтык коопсуздугун сактап, оң имиджин түзүп, дүйнө коомчулугуна жакшы жагынан маалымат жеткирилет. Бул көрүнүш мамлекетти оң жагынан таанытууга таасир берип, маалымат мейкиндигинде дүйнөлүк атаандаштыкта туруштук берүүсүнө шарт түзмөкчү.

9. Маалымат коопсуздугун камсыз кылуунун саясий механизмдери жана ыкмаларын катары төмөнкүлөрдү айтса болот: улуттук кызыкчылыктарды маалымат чөйрөсүндө “инсан-коом-мамлекет” үчилтигинин таламдарын тең салмактуу укуктук камсыздоо аркылуу ишке ашырылышы; Интернет технологиялары өнүккөн азыркы коомдо массалык маалымат

каражаттарынын, интернет тармагынын ишин жөнгө салуучу, келечек багыттарын аныктоочу ченемдик-укуктук документтерин аныктоо; улуттук маалымат каражаттарын жана кадрларын (материалдык-техникалык базасын камсыздоо, кесипкөй кадрларды даярдоо, тажрыйба алмашуу, квалификациясын жогорулатуу ж.б.) чыңдоо; маалымдоо каражаттарын каржылоону оптималдаштыруу, жеке менчик ММКга мамлекеттик субсидия берүү; улуттук контентти атаандаштыка туруштук берген кыргыз, орус, англис ж.б. эл аралык тилдеринде контентти өнүктүрүү; калктын медиасабаттуулугун жогорулатуу. Өзгөчө көңүл бурула турган маселе дүйнө коомчулугуна Кыргызстан тууралуу имидж оң мазмундуу контентти жайылтуу.

Издөнүүчүнүн жеке салымы бул диссертациянын темасын кеңири изилдеп, анын натыйжасында келип чыккан жыйынтыктары жана тыянактары менен негизделет.

Илимий иштин апробацияланышы. Диссертациянын негизги илимий жыйынтыктары темага толугу менен шайкеш келет жана рецензияланган илимий басылмаларда 11 макала жарыяланган. Изилдөөнүн негизги жоболору менен тыянактары эл аралык жана республикалык илимий-практикалык конференцияларда доклад катары сунушталган.

Диссертациялык иштин түзүмү жана көлөмү. Диссертациялык иштин түзүмү изилдөөнүн негизги милдетине ылайык коюлган маселелерди логикалык ырааттуу чечүү менен аныкталат. Диссертация кириш сөздөн, үч бөлүмдөн, тогуз параграфтан, корутундудан, колдонулган адабияттардын тизмесинен жана бир тиркемеден турат. Бардыгы болуп диссертация 176 баракты түзөт.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Кириш сөзүндө изилдөө темасынын актуалдуулугу, объектиси, предмети, максаты, милдеттери, ыкмалары, изилдөөнүн натыйжаларынын илимий жаңылыгы, практикалык мааниси, коргоого коюлган жоболор, публикациялардын чагылдырышы, көлөмү көрсөтүлөт.

Биринчи **“Маалымат коопсуздукту изилдөөнүн теориялык-методологиялык негиздери”** деген аталыштагы бап үч параграфтан турат. **“Дүйнөлүк маалымат коомун изилдөөнүн теориялык аспектилери”** биринчи параграфында маалымат коомун изилдөөнүн теориялык негиздери жана анын инструменттери, маалымат коомунун теориясынын дүйнөлүк практикада колдонулушу жана эл аралык тажрыйбалар менен ата мекендик изилдөөчүлөрдүн илимий көз караштары изилденген. Негизи “маалыматтык коом” түшүнүгү алгачкы ирээт батыш өлкөлөрүндө коомдук-экономикалык өнүгүүнүн абалын мүнөздөө үчүн пайда болуп, маалымат коомунун концепциясы 1960-жылдары түптөлүп, 1980-жылдары дүйнөнүн өнүккөн өлкөлөрүндө маалымат коому практикалык негизде пайда болгон.

Маалыматтык коом идеясынын авторлору коомдун өнүгүүсүн үч этапка: агрардык, индустриалдык жана постиндустриалдык же маалыматтык коомго бөлүүсү ушул кезге чейин жалпы кабыл алынган көз караш жана концепция катары жашап келүүдө. 1950 - 1970-жылдары адамзат техника, компьютердик технология жана илимий техникалык төңкөрүш күчтүү өнүккөн жаңы доорго өтө баштайт. Адамдардын бүтүндөй жашоо шарты, ишмердүүлүгү “техника” жана “маалымат” менен байланышы окумуштуу, философтордун көңүлүн бурдуруп, “маалымат коомунун” концепциясынын калыптанышына түрткү болду. Канадалык философ М. Маклюэн 1962-жылы алгачкылардан болуп “электрондук коом” түшүнүгүн киргизген. Жапон окумуштуусу Й. Масуданын изилдөөсү боюнча, жаңы коом компьютердик техниканы колдонууга басым жасайт жана ошол техниканын өнүгүүсүнө адам баласы өзү акыл-эсин аянбай жумшайт. Маалыматтык коомдо эң баалуу нерсе болуп убакыт эсептелет. Убакыттан уткан адам барына жетишет, баарына үлгүрөт деп белгилеген.

Белгилүү окумуштуулар Д. Белл, З. Дайзард, Э. Тоффлер жана З. Бжезинский маалымат коомунун концепциясынын теориялык негиздерин аныктоо менен компьютерлештирүү шартында бүткүл адамзат коомунун алдында турган көйгөйлүү маселеге мүнөздөмө беришкен.

Изилдөөчүлөр маалымат коому тууралуу ар кандай түшүнүктөрдү киргизишкен: “супериндустриялдуу коом”, “кибернетикалык электрондуу коом”, “коммуникациялык доор”, “глобалдуу айыл”, “маалыматтык доор”.

Белгилей кетсек, маалыматтык коом ар башка өлкөлөрдө экономикалык жана социалдык өнүгүү шартына жараша ар түрдүү деңгээлде өнүккөн.

XXI кылымдын башында маалыматтык коом мамлекеттердин экономикалык, коомдук-саясий түзүлүшүнө жана идеологиясына карабастан, заманбап цивилизация дооруна өтүүнүн жаңыча өнүгүү этабы катары аныкталган. Маалыматтык коомдун өнүгүү деңгээли өлкөнүн экономикалык, саясий, социалдык жана маданий жактан өнүгүүсүнө таасири аркылуу калыптанат. Маалыматтык коом – илим менен техниканын өнүгүүсүнүн, заманбап цивилизациялык, маалыматтык жана телекоммуникациялык технологиялардын электрондук доорунун калыптанышы менен ар бир жарандын, коомдун маалымат алуусун камсыздайт жана мамлекеттик чечимдердин кабыл алынышына мүмкүнчүлүк түзөт. **“Маалымат коопсуздугу, мамлекеттин маалымат саясаты түшүнүгү”** аталган биринчи бөлүмүнүн экинчи параграфында окумуштуулардын берген аныктамаларын изилдөөдөн белгилүү болгондой, маалымат коопсуздугу - жарандардын, уюмдардын жана мамлекеттин кызыкчылыктары үчүн колдонулган жана өнүккөн коомдун маалымат чөйрөсүнүн корголгон абалы катары түшүндүрүлүп, төмөнкүдөй аныктама берилген: Маалыматтык коопсуздук - бул глобалдык маалымат мейкиндигин көзөмөлдөө жана реалдуу жана потенциалдуу коркунучтарды жоюу үчүн мүмкүнчүлүктөрдүн, шарттардын жана каражаттардын болушу. Мамлекеттин маалымат саясаты өлкөнүн коопсуздугун камсыздоодо негизги бөлүгү катары өлкөнүн кызыкчылыгын коргоп, калкка объективдүү маалымат жеткирүүгө шарт түзүү менен дүйнө коомчулугуна өлкөнүн оң таасирлүү имиджин түзүүгө багытталат.

Ааламдашуу шартында дүйнө окумуштуулары менен катар Кыргызстандын окумуштууларынын көңүлү мамлекеттин коопсуздук тармагындагы интеграциялык процесстерди изилдөөгө көбүрөөк бурулууда. Бул багытта төмөнкү окумуштуулардын илимий эмгектери жарыяланган, алар: А.Д. Дөнөнбаев, А.Д. Джекшенкулов, Ж.Ж. Жоробеков, З.К. Курманов, К.Ч. Султанбеков, А.М. Акматалиева, , О. Молдалиев, Н.А. Воронцова, А.Н. Кангельдиев, С. Г. Иванов ж.б. Бул окумуштуулардын ичинен мамлекеттик маалымат коопсуздугун А.А. Акназарова, Р.М. Токсоналиева, М.М. Мусуралиева терең изилдешкен.

Мамлекеттин маалымат коопсуздугу улуттук коопсуздук системасынын негизги бир бөлүгү болуп саналат. “Маалымат коопсуздугу” негизинен жарандардын, коомдун жана мамлекеттин маалымат алуудагы ички жана тышкы коркунучтардан сактоо болуп эсептелет. Мамлекеттин маалымат коопсуздугунун саясаты мамлекеттин тышкы жана ички саясатынын

маанилүү бөлүгү болуп эсептелет жана коомдук турмуштун бардык катмарларын камтыйт.

Бүгүнкү күндө мамлекеттин маалымат саясаты өзү калыптануу мезгилинде туруп, маалыматтык коом шартындагы эффективдүү жаңы ыкмаларды, мамлекетти башкаруу технологияларын жана эрежелерди издөөдө. Ар башка өлкөлөрдүн маалымат саясаты алардын социалдык-экономикалык жана маданий өнүгүүсүнүн өзгөчөлүгүнө көз каранды.

“Изилдөөнүн методологиясы жана ыкмалары” аталган үчүнчү параграфта диссертациялык изилдөөдө колдонгон ыкмалары көрсөтүлгөн. Диссертацияда илимий талдоо, классификациялоо жана жалпылоо ыкмасы катары индуктивдүү жана дедуктивдүү, логика, синтез, аргументация философиялык методдор жана байкоо, салыштыруу, өлчөө жана башка эмпирикалык - теориялык ыкмалары колдонулган. Ар бир ыкманын анализдөө мүмкүнчүлүктөрү ар түрлүү жана объективтүү жыйынтыктарга келүү мүмкүнчүлүктөрдү түздү.

Диссертацияда ошондой эле илимий изилдөөнүн атайын ыкмалары колдонулган: салыштырма ыкмасы (эгемендүү КРдагы маалымат коомунун өнүгүү этаптары ошондой эле кыргыз маалымат коомундагы социалдык процесстер жана тенденциялар салыштырылат); саясий-юридикалык метод (укуктук ченемдерди колдонуу практикасын салыштыруу жана маалымат коопсуздугу боюнча укуктук-ченемдерин ишке ашыруу актылары жана тиешелүү укук колдонуу практикасы жөнүндө корутунду чыгарылат).

Андан тышкары сандык жана сапаттык иликтөө, социологиялык ыкмасы колдонулган. Өз позициясын түзүүдө диссертациянын автору Медиа-К Интернетс долбоорунун колдоосу менен 2023-жылдын ноябрында M-Vector компаниясы Кыргызстандын калк арасында “Кыргызстанда медиа колдонуу” боюнча социологиялык сурамжылоосун жана Эл аралык республикалык институттун (IRI) Кыргызстандагы Аналитикалык изилдөө борбору (CISR) кыргызстандыктардын арасында сурамжылоо жүргүзгөн улуттук репрезентативдик изилдөөлөрдүн маалыматтарын активдүү колдонгон.

Диссертацияда УТРК, ЭлТР ж.б. телеканалдардын төмөнкү Интернет сайттарындагы, социалдык тармактардагы баракчалардагы маалыматтар жана аккаунттар, видео блоктордун материалдары колдонулду: Instagram, TikTok, Facebook, Одноклассники, В Контакте, Twitter. Ошондой эле, Кыргыз Республикасыны Улуттук статистикалык комитетинин 2022, 2023-жылдарга карата статистикалык маалыматтары берилген.

Экинчи “Кыргызстандын маалымат коопсуздугунун негиздерин түзүүдөгү мамлекеттик саясат” деген аталыштагы бап үч параграфтан турат.

“Кыргыз Республикасынын маалымат коопсуздугун камсыздоо тармагындагы ченемдик-укуктук базасы” аттуу параграфта бүгүнкү күндө Кыргызстандын маалыматтык коопсуздугунун ченемдик-укуктук базасын өлкөнүн эгемендүүлүк жылдарынан тарта кабыл алынган 100дөн ашык мыйзамдар жана ченемдик-укуктук документтер кабыл алынганы айтылган. Кыргызстандын маалыматтык саясатынын мааниси алгач өлкөнүн Конституциясында, “Массалык маалымат каражаттары жөнүндө” Кыргыз Республикасынын 1992-жылдын 2-июлундагы, “Массалык маалымат каражаттарынын кепилдиктери жана эркиндиги жөнүндө” 1997-жылдын 11-ноябрында кабыл алынган мыйзамдарында белгиленген. “Маалыматка жетүү” 1997-жылдын 5-декабрындагы, “Мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын карамагындагы маалыматка жетүү жөнүндө” 2006-жылдын 28-декабрындагы, “Телекөрсөтүү жана радиоуктуруу жөнүндө” 2008-жылдын 2-июнундагы мыйзамдарында ж.б белгилеген. Бирок бул мыйзамдарды тексттик талдоо көрсөткөндөй, бири да “маалымат коопсуздугу” түшүнүгүн аныктабайт. Маалыматтык коопсуздукту, анын компоненттерин жана колдоо механизмдерин аныктоодо көптөгөн теориялык кемчиликтерден улам кошумча ченемдик укуктук базаны кабыл алуу зарылчылыгы келип чыккан.

2008-жылдын 11-июлундагы КР өкмөтүнүн токтому менен Маалымат коопсуздугу Концепциясынын Долбоору кабыл алынган жана 2012-жылдын 12-июнунда КР Президентинин Указы менен кабыл алынган КРнын улуттук коопсуздук Концепциясында улуттук коопсуздук түшүнүктүн ченемдик аныктамасы пайда болгон жана маалымат коопсуздугун камсыз кылуу маселелери бул документке киргизилген. Ушул Концепция фундаменталдуу ченемдик-укуктук документ болуп саналып, КР маалымат коопсуздугун камсыздоо боюнча мыйзам чыгарууну, ченемдик-укуктук базаны жана ар кандай программаларды иштеп чыгуу, илимий-методикалык иштерди жакшыртуу үчүн негиз болуп калды десек болот.

Андан кийинки маанилүү документ 2013-2017-жылдарга карай Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүү Улуттук Стратегиясында да мамлекеттин маалымат саясатынын негизги тармактары көрсөтүлгөн. 2018-жылдын 2-ноябрында КР Президентинин 2018-2040-жылдарга карай Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы кабыл алынган. Тилекке каршы, бул документте өлкөнүн маалымат коопсуздугун камсыздоо маселеси камтылган эмес.

2019-жылдын 3-майындагы Кыргыз Республикасынын өкмөтүнүн № 209-Токтому менен “Кыргыз Республикасынын маалыматтык коопсуздугунун

2019-2023-жылдарга карата Концепциясы” бекитилген. Аталган Концепцияга ылайык, Кыргызстандын маалымат коопсуздугу негизинен КР Президенти, КР Коргоо Кеңеши, мыйзам чыгаруу органдары, аткаруу жана сот бийлиги тарабынан камсыздалат деп белгиленген. Концепцияда өлкөнүн маалымат коопсуздугу улуттук коопсуздуктун бир бөлүгү катары, маалыматтык коомунун өсүү денгээлине көз каранды деп айтылат. Улуттук коопсуздук Концепциясында маалымат чөйрөсүндөгү КР улуттук кызыкчылыктарга, маалымат коопсуздугуна коркунучтардын түрлөрү жана булактары аныкталган.

Ошону менен маалымат чөйрөсүндөгү коркунучтардын түрлөрү төмөндөгүчө аныкталган: адамдардын жана жарандардын руханий жашоосуна, маалыматтык ишмердүүлүккө, жеке, топтук жана коомдук аң сезимине, руханий жаралуу чөйрөсүндө конституциялык укугу менен эркиндигине жаралган коркунучтар; мамлекеттик саясатын маалыматтык камсыздоо жаатындагы болгон коркунучтар; маалыматташтыруу каражаттарын, телекоммуникация жана байланыш индустриясы менен биргеликте, ата мекендик маалымат индустриясынын өнүгүүсүнө жаралган коркунучтар ж.б.

2021-жылдын 20-декабрында кабыл алынган КРнын Улуттук коопсуздук Концепциясы маалымат айдыңындагы жарандардын, коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыктарын камтуу менен маалымат коопсуздугун камсыздоодогу максаттар, негиздер жана багыттар менен байланышып, расмий кабыл алынган жоболордун топтому болуп саналат.

Кыргыз Республикасынын маалыматтык коопсуздугунун 2019-2023-жылдарга карата Концепциясы өз маанисин жоготпойт. Тиешелүү ченемдик-укуктук документтерге карай жүргүзүлгөн иликтөө көрсөткөндөй, маалымат коопсуздугу тармагындагы учурдагы документтерди, мыйзамдык базасын жакшыртуу жана толук иш жүзүнө ашыруу керек. Заманбап шарттарда маалымат айдыңында маалымат ресурстарын коргоо жана коопсуздукту камсыз кылуу өзгөчө мааниге ээ болууда. **“Кыргыз Республикасынын маалыматтык коопсуздугун сактоо багытындагы мамлекеттик саясатын ишке ашыруу ишмердиги”** параграфында республиканын рыноктук мамилелерге өтүүсү, жаңы саясий системанын калыптанышы маалыматтык коопсуздугун сактоо багытындагы мамлекеттик саясатын калыптанышы каралган.

Эгемендүүлүктүн алгачкы жылдары өлкөнүн маалымат мейкиндиги корголбогон абалда калып, 2000-жылдардан тартып маалымат коопсуздугун коргоо маселеси көтөрүлө баштаган. 2006-жылы эле Маалыматтык ресурстар,

технологиялар жана байланыш улуттук агенттиги, КРнын Президентинин 2007-жылдын Жарлыгы менен КРнын маданият жана маалымат министрлиги түзүлгөн. Маалымат тармагында мамлекеттик саясатты жүргүзүү ыйгарым укугу аталган министрликке жүктөлүп, министрликке бир нече милдеттер коюлган. Алар маалымат чөйрөсүндө бирдиктүү мамлекеттик саясатты ишке ашыруу, бирдиктүү маалымат мейкиндигин түзүүнү камсыз кылуу, маалымат каражаттарын өнүктүрүү үчүн жагымдуу шарттарды түзүү боюнча сунуштарды киргизүү каралган.

2009-жылдын 22-октябрында КР маданият жана маалымат министрлиги «Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн түзүмүн бекитүү жөнүндө» мыйзамы менен Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу маданият мамлекеттик комиссиясы болуп өзгөртүлгөн.

Кайра 2010-жылдын 26-апрелинде Убактылуу Өкмөттүн Декрети менен КРнын маданият жана маалымат министрлиги болуп кайра түзүлгөн жана республиканын өкмөтүнө караштуу мамлекеттик байланыш агенттигинин кеңешмеси түзүлгөн.

Бирок 2012-жылы Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтому менен кайрадан КРнын маданият жана туризм министрлиги болуп өзгөрүп, министрликтин курамынан маалымат тармагы кайрадан алынып салынган. Кайра 2013-жылдын 21-февралында Жогорку Кенештин 2012-жылдын 5-сентябрындагы “Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн түзүмү жөнүндө” токтомунун негизинде КРнын маданият, маалымат жана туризм министрлиги болуп ордуна келген. Белгилүү драматург С. Раев аталган кызматка министр болуп дайындалган.

2014-жылы Маданият, маалымат жана туризм министрлигинин алдында маалымат саясат боюнча кеңеш түзүлгөн. Аталган Маалымат саясат боюнча кеңештин курамына массалык коммуникация, масс-медиа тармагынын 15 өкүлү кирген. Кеңештин алдыдагы планы бирден-бир маанилүү стратегиялык документ Кыргызстандын мамлекеттик маалымат саясатынын концепциясын талкуулоо болгон. Ушул эле жылы аталган Министрликтин алдында Маалымат жана массалык коммуникациялар департаменти түзүлүп, өлкөнүн маалымат саясатын жүргүзүү, маалымат коопсуздугун камсыздоо иш-аракеттери жүргүзүлө баштаган. Маалымат жана массалык коммуникациялар департаменти маалымат тармагында өлкөдөгү телеберүүнү санариптештирүү ишмердигин жүргүзгөн.

Бирок, кадрдык секириктер, бул мекеменин министрлеринин жетекчилигинин тынымсыз алмашуусу (2005-жылдан учурга чейин 11 министр дайындалып, ар бири кыска мөөнөттө иштеп, маалымат саясатын

жүргүзүү багытында көрүнүктүү иш алып барууга жетишишкен эмес) республиканын маалымат тармагынын чет элдик акторлор жана демөөрчүлөр тарабынан терс таасирин тийгизген.

Бул департамент тарабынан саналуу иш-чаралар өткөрүлгөн, алардын бири - Дүйнөлүк көчмөндөр оюндары, анда дүйнөлүк коомчулук Кыргызстанды саясий кризистердин жана нааразылыктардын өлкөсү катары эмес, байыркы жана бай маданияты бар өлкө катары таанытты. Бул иш-чара Кыргызстандын маалымат чөйрөсүндө позитивдүү имиджин түзүүгө өбөлгө түздү. Биздин изилдөөдөн белгилүү болгондой, Маданият, маалымат, спорт жана жаштар саясаты министрлигинин ишмердүүлүгү көп тармакты камтыйт (маданият, спорт, жаштар саясаты, туризм, миграция), ошондуктан маалымат саясатын жүргүзүү тармагында жетиштүү иш жүрүзүлгөн эмес. 2024-жылдын башында Маалыматтык саясат башкармалыгынын 9 адам иштей тургандыгы белгилүү болду. Ар тармактуу чаржайыт иш жүргүзүү министрликтин ишине терс таасир эткен. Өзгөчө маалымат тармагында аткарылган иштер жетишсиздиги байкалат. Маалыматтык саясат башкармалыгынын функционалдык милдеттери масштабдуу жоопкерчиликтүү болгону менен аткарган иштери аз болгону көрүнүп турат.

Министрликтин сайты, социалдык баракчасын анализдегенден кийин мындай кортундуга келсе болот: Министрлик негизинен уюштуруучулук-техникалык иштерди жүргүзөт, мисалы 2023-жылдын жыйынтыгы катары маалымат саясаты тарабындагы жасалып жаткан иштер тууралуу төмөнкүдөй маалыматтар берилген: 2023-жылы Министрлик тарабынан телеканалдарга 112 уруксат кагазы берилди, анын ичинде: 3 радиоканалга, 3 телеканалга жана 106 телерадиоберүү каналдарга. Ошондой эле 22 телерадиоканалга жана 5 телерадиоберүү операторлоруна пландуу текшерүү жүргүзүлгөндүгү, айрымдарына айып пул салынып, эскертүүлөр берилгендиги жазылган. Аталган министрликтин Facebook баракчасын карап чыгууда негизинен мекеме мамлекеттин эсебинен каражат сарптоо менен белгилүү инсандардын мааракелерин, ар кандай иш-чараларды өткөрүү иштери менен алек болушаары аныкталды.

Маалымат саясат өзүнө маалыматты түзүү, кайра өзгөртүү жана керектөө менен байланышкан мамлекеттик башкаруу, мамлекеттик бийлик органдарынын жана жарандык коомдун институттарынын ишинин негизги компоненттеринин бири болуп саналган маалыматтык мамилелердин ролу өстүрүү болуп эсептелет. Андан башка маалыматтык-коммуникациялык технологияларды өнүктүрүү жашоонун бардык чөйрөлөрүнө маалыматтык-коммуникациялык технологияларды ар тараптуу колдонууга киргизүү жана

колдонууга шарт түзүү менен маалыматтык коопсуздук маселелерин чечүүгө жогорку талапта иш жүргүзүүлөрү зарыл. Бирок изилдөөлөр көрсөткөндөй, мындай иш-чараларды жүргүзгөндүгү байкалбайт.

Кыргыз Республикасынын Маданият, маалымат, спорт жана жаштар саясаты министрлигинин курамына 40 райондук жана 14 шаардык маданият бөлүмдөрү кирет. Министрликтин аймактык бөлүмдөрүнүн жоболоруна ылайык, аймактык бөлүмдөрдүн милдеттери негизинен маданият жана искусство мекемелерин өнүктүрүүгө көмөк көрсөтүү, калктын түрдүү катмарларынын маданий жана эс алуу ишинин ар түрдүүлүгүн камсыз кылуу болуп саналат, бирок маалымат саясаты жана маалымат коопсуздугу жөнүндө бир да пункт кирген эмес, бул түшүнүксүз абал.

Мындан тышкары, Бишкек, Ош шаарларынын мэрияларында, ошондой эле республиканын аймактарында маалымат бөлүмдөрү иштейт.

КРнын Президентинин Аппаратынын маалымат бөлүмү тарабынан бир катар иштер жүргүзүлүп, мамлекеттик органдардын жана маалымат ишине жооптуу бөлүмдөрдүн жетекчилеринин кесиптик компетенцияларын жогорулатууга ар кандай семинарлар жана тренингдер өтүлүүдө.

Бүгүнкү күндө басма сөз кызматы мамлекеттин маалымат саясатын калыптандырууда жана өнүктүрүүдө негизги ролду ойнойт. Бийликтин бардык бутактарын, административдик-аймактык жана улуттук түзүмдөрдүн, жарандык коомдун, жалпыга маалымдоо каражаттарынын жана мамлекеттик бийлик органдарынын ортосунда маалымат менен камсыз кылуу жана маалыматтык процесстерди колдоо мамлекеттин туруктуу өнүгүүсүн ишке ашыруунун ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Пресс-катчы мамлекеттик органдын имиджин калыптандырууда жана колдоодо негизги ролду ойнойт жана уюмдун маалымат чөйрөсүн башкарат.

Ошол эле учурда Кыргызстандагы азыркы кырдаалда маалымат саясатын ишке ашырууга комплекстүү мамиле жасоону жана ошого жараша басма сөз кызматтарынын ишинде сапаттык кайра түзүүнү жана басма сөз кызматынын туруктуу институтун калыптандырууну талап кылат. Учурда өлкөнүн активдүү жарандык коому мамлекеттик органдардын ишмердүүлүгү тууралуу ыкчам жана ачык маалыматка муктаж. Ал эми бул муктаждыкты басма сөз кызматтарынын эффективдүү иши аркылуу канааттандырылышы зарыл. Бул жерде пресс-кызмат институтун түп-тамырынан бери өзгөртүү зарыл, анткени санариптик доордо мамлекеттик органдардын маалымат тарабынан жабыктыгы мүмкүн эмес, анткени алардын коомчулук менен өз ара аракеттенүүнүн жоктугу жалган маалыматтардын жайылышына өбөлгө түзөт, бул жарандардын өкмөттүн чечимдерине ишенбөөчүлүктүн көбөйүшүнө алып

келет. **“Улуттук телерадиоберүү корпорациясынын Кыргыз Республикасынын саясий турмушундагы ролу”** аттуу параграфта жалпыга маалымдоо каражаттары, анын ичинде УТРК мамлекеттин коомдогу «агенти» болуп саналат, анткени улуттук каналдын милдети коомго идеологиялык багыт берүү, коом менен мамлекеттин ортосунда байланышты чындоо, мамлекеттик иштерди чагылдыруу болуп саналат.

Кыргызстан эгемен мамлекет статусуна ээ болгондон кийин өзүнүн тарыхый кийинки этабына кадам таштап коомдук-саясий, социалдык-экономикалык, маданий жана рухий өзгөрүүлөрдүн болуусуна массалык маалымат каражаттарынын ролу чоң. Өлкөнүн турмушундагы өзгөрүүлөр массалык маалымат каражаттарынын калыптанышына жана өнүгүшүнө олуттуу таасирин тийгизип, коомдук аң сезимде демократиялык принциптердин калыптанышына жана калктын ой жүгүртүүсүнүн жана саясий маданияттын жаңы стандарттарына кайра багыт алышына шарт түзгөн. Рыноктук негиздерге өтүү ЖМК иштешинин жана принциптерин өзгөрүшүнө алып келди, ошондой эле республикада болуп жаткан процесстерди жана окуяларды чагылдырууда да мамилесин өзгөртүүгө мажбур болушкан.

Эгемендүүлүк жылдарындагы маалымат каражаттарынын өнүгүү деңгээлин изилдөөдө кыргыз ЖМКлары саясий процесстерге өзгөчө көңүл бурат деген тыянак чыгарууга болот. Кыргызстандын турмушундагы саясий өзгөрүүлөр жана кризистер массалык маалымат каражаттарынын калыптанышына жана өнүгүшүнө терс таасирин тийгизген. Эгемендүүлүк жылдарынан тартып, рыноктук шартка ылайыкташкан мамлекеттик жана жеке менчик маалымдоо каражаттары коомду маалымат менен камсыздоо маалыматтык функциясын аткарууга аракет жасашат.

Мамлекеттин маалымат саясатын жүргүзүп, коомчулукка расмий маалымат жеткирүүдө УТРК мамлекеттин телекөрсөтүү катары республиканын калкын маалымат менен камсыздоочу маалымдоо борбору болуп саналат.

1996-жылы КР Мамлекеттик телерадио комитети корпорация болуп түзүлгөн. Мамлекеттик телерадиоберүү корпорациянын узак мөөнөттүү тематикалык багыттарын биринчи кезекте маанилүү жарлыктар, буйруктар, өлкө президентинин эл менен жолугушуулары, мамлекет башчысынын чечимдерин кеңири түшүндүрүү жана Өкмөт, Жогорку Кеңеш тарабынан кабыл алынган мыйзамдар жана башка мыйзам актылары түзөт. Корпорацияда “Ала-Тоо 24” маалымат каналы, “Ой ордо” коомдук-саясий берүүсү ж.б. маданий-агартуу берүүлөр даярдала баштаган.

Эгемен Кыргызстандын тарыхындагы саясий кризистерде (2005, 2010, 2020-ж.) нааразы тараптар УТРК телеканалга ээлик кылуу аракетинин себеби да, өз саясий пикирин коомчулукка жеткирүү аракети катары аныктаса болот. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, аймактык телеканалдардын УТРКнын курамына 2001-жылы киргизилип, кайра 2008-жылы кайрадан чыгарылышы маалымат саясатын жүргүзүүгө терс таасирин тийгизген.

Корпорациянын тарыхында М. Эшимкановдун (2007-2009-ж.) реформа жүргүзүү ишмердүүлүгү катуу сынга алынган, себеби аймактык телеканалдар УТРКнын курамынан чыгарылган, саясий-социалдык, коомдук-экономикалык берүүлөр жаңы форматта иштей баштаган, ошондой эле кадрдык чоң өзгөрүүлөр болгон. М. Эшимканов бийликтин үстөмдүк кылуусуна карабай, ачык-айкындуулукту жактап, көз карандысыз жана демократиялык принциптерди карманган маалымдоо каражатына айландыруу аракетин көргөн.

Телерадиоберүү корпорацияны жаңылоо татаал каршылыкка дуушар болгон. Реформа жүргүзүү саясаты кадрдык өзгөрүүлөр менен коштолуп, карама-каршылыктар жаралган. УТРКны жакшыртуу, берүүлөрдүн сапатын көтөрүү максатында жүргүзүлүп жаткан иштер айрым корпорациянын кызматкерлери тарабынан колдоого алынган эмес. М. Эшимкановдун кызматтан кетүүсүн талап кылуу менен жыйырмага чукул кызматкер ачкачылык акциясын жарыялашкан. Ал акцияны телекорпорацияны реформалоо жүрүп жаткандыгына жана жаңылануу жараянынын башталышына байланыштырган.

2010-жылдагы бийликтин алмашуусу УТРКны Коомдук телерадиоберүү корпорациясы болуп өзгөрүүсүнө алып келди. Курамында 15 адамдан турган Байкоочу кеңеш түзүлүп, ага КТРКнын башкы директорун дайындоо милдети жүктөлгөн. Бирок Коомдук канал өз максатына жетпей, 2023-жылы кайрадан Улуттук канал болуп өзгөрдү. Облустук телеканалдар УТРКнын курамына кайтарылып, өлкөнүн маалымат саясатын жүргүзүүчү негизги канал катары иш алып барууда. Өлкөнүн маалымдоо каражаттары болгон теле жана радионун жетекчилиги менен борбордук бийликтин ортосундагы мамилелердин эволюциясын байкаса болот - түшүнбөстүктөр жана тирешүүлөр болуп, кайра кызматташып иштөө мезгили менен коштолуп турган.

Улуттук баалуулуктарды, кызыкчылыктарды сактоого багытталган маалыматтык саясат ММК тарабынан жүргүзүлбөсө мамлекеттин бүтүндүгүнө, биримдигине коркунучтар жаралмакчы. Маалыматтык коопсуздук коомдун жана мамлекеттин коопсуздугунун даражасы менен

мүнөздөлөт, демек, маалыматты ишке ашыруунун да, алуунун дагы деңгээлинде өлкөнүн кызыкчылыктарына доо кетирүүчү коркунучтуу дестабилдештирүүчү маалыматтык таасирлерге карата жашоонун негизги чөйрөлөрүнүн туруктуулугу болуп эсептелинет.

Үчүнчү “Кыргыз Республикасынын маалыматтык коопсуздугун камсыздоо жаатындагы саясаттын абалы жана келечеги” деген аталыштагы бап үч параграфтан турат, биринчиси **“Кыргызстандын маалыматтык коомунун өнүгүшүнө заманбап маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын таасири”** аталган параграфта бүткүл дүйнө жүзү боюнча болуп жаткан ааламдашуу процесси жана IT технологиялардын өнүгүшү, маалыматтык-коммуникативдик технологиялардын кеңири таралышы (масмедиа, интернет) республикада маалыматтык коомунун калыптанышына жана өнүгүшүнө таасир эткен процесстер каралган.

Бүгүнкү күндө Кыргызстан ушул траекторияда экенин реалдуулук көрсөтүүдө. Изилдөө көрсөткөндөй, республикада акыркы жылдары салттуу маалымат каражаттары - теле жана радио онлайн медиа жана социалдык тармактардын басымы менен артка чегинүүгө аргасыз болуп жатканы көрүнөт. Социалдык тармактар: Instagram, Facebook, В Контакте, Twitter жалпысынан негизги ыкчам маалымат булагы катары телеберүүлөрдүн ордун басууда. Телеберүү менен радионун ордун смартфондор алмаштырууда.

Кыргызстанда медиа колдонуу боюнча изилдөөнү Медиа-К Интерньюс долбоорунун колдоосу менен M-Vector компаниясы жүргүзгөн деталдуу изилдөө буга ачык мисал боло алат. 2023-жылдын ноябрында калк арасында “Кыргызстанда медиа колдонуу” боюнча социологиялык сурамжылоо 2017-жыл менен 2023-жылдагы көрсөткүчтөрдү салыштыруу ирээтинде жүргүзүлүп, жыйынтыгында чоң айырма көрсөтүлгөн. Алты жыл аралыгында калктын Интернет колдонуу деңгээли өскөнү, социалдык тармактар маалымат алуунун негизги булагына, байланыш каражатына айланганы аныкталды. Теле жана радио салттуу түрдө өз ишмердүүлүгүн жүргүзүү менен бирге интернет сайттарын, соцтармактарда расмий баракчаларын ачып, өз материалдарын интернет чөйрөсүнө да жеткиришүүдө. Кыргызстанда уюлдук байланыш 1994-жылы пайда болуп, 2000-жылы абоненттердин саны 10 миңди түзгөн. Учурда көрсөткүчтөр өзгөрдү, мобилдик абоненттердин саны өлкөнүн калкынан ашууда. Эгерде 2012-жылы уюлдук байланыш абоненттеринин саны 6 миллион 325 адамды (Улуттук статистика комитетинин маалыматы боюнча калктын саны 5 миллион 751 адамды түзгөн) түзгөн. 2017-жылдын башында SIM-карта ээлеринин саны 7,49 миллион адамды түздү (калкы 6,08 миллион

адам). Улуттук статистикалык комитеттин акыркы 2022-жылдагы маалыматы боюнча Кыргызстанда 7 миллион 438 миң уюлдук байланыш абоненттери бар.

Бирок телеберүүдөгү жаңылыктар социалдык тармактар менен тең позицияны сактоодо, анткени телеберүүгө ишеним арткандар көп. Маалыматты колдонуучулардын көңүл буруусу да өзгөрүүдө - бул тексттик мазмундан визуалдык мазмунга өтүүдө. Маалыматтын каналдары гана эмес аны алуунун каражаттары да өзгөрүүдө.

Кыргызстандын медиа мейкиндигиндеги салттуу маалымдоо каражаттары баштапкыдай өз ишмердүүлүгүн жүргүзгөнү менен мурдагыдай атаандашдыкка туруштук бере албай калышты.

“Кыргыз Республикасынын маалыматтык суверенитетин камсыздоо жана улуттук контентти өнүктүрүү” параграфында мамлекеттик кызыкчылыкты, маалымат коопсуздугун коргооп улуттук контентти өнүктүрүүдө мамлекеттик маалымдоо каражаттарынын ролу чоң экендиги аныкталды. Коомчулукту расмий, өлкөнүн ички жана тышкы саясаты боюнча ишенимдүү маалымат менен камсыз кылууда, элдин бүтүндүгүн, биримдигин сактоодо, таалим-тарбия берүүдө, эне тилди жайылтууда жана идеологиялык баалуулуктарды жайылтууда мамлекеттик телерадионун кызматы маанилүү. УТРК, ЭлТР мамлекеттик каналдар өлкөнүн саясатын жүргүзүү менен бийлик менен элдин ортосунда бекем байланышты жана ишеничти түзүү аракетин жасоодо. Ошондой эле мамлекеттик жана жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүн, көйгөйлөрүн чагылдырып, өзгөчө кырдаалдар учурунда ыкчам расмий маалымат менен камсыздап турат.

Ааламдашкан маалымат коомунда мамлекеттик телеканалдар УТРК, ЭлТР телеканалдары контентин жайылтуу, улуттук кызыкчылыктарды сактоо максатында Интернет тармагында өздөрүнүн сайттарын (www.ktrk.kg, www.eltr.kg) жана социалдык тармактарда өздөрүнүн баракчаларын ачышкан (TikTok, Facebook, Youtube). Радио, теле менен чектелбестен заман талабына жараша жаңы медианы колдонуу, Интернет тармагында улуттук контентти өнүктүрүү, социалдык тармактар аркылуу коомчулукка маалымат жеткирүү учурдун талабы экендиги аныкталды. Ал эми көп сандаган жана түрлүү жеке менчик маалымдоо каражаттарынын берүүлөрүнүн мазмуну жеке адамдардын же ким тарабынан каржыланса ошол тараптын кызыкчылыгы мамлекеттиктен жогору тураары белгилүү болду. Кыргыз тилинде контенттин жетишсиздиги, тиешелүү мыйзам талаптарын аткаруу татаалдыгы аныкталып, мында мамлекет тиешелүү механизмдерди иштеп чыгуу зарыл экендиги аныкталды.

“Кабар” маалымат агентствосу интернет тармагында мамлекеттин ишмердигин жана саясатын дүйнө коомчулугуна таанытып, маалыматты кыргыз, орус, англис, түрк, кытай жана араб тилдеринде таркаткан Кыргызстандагы жалгыз расмий маалыматтык Интернет ресурсу болуп саналат.

“Акипресс”, “24kg”, “Кактус.медиа” мультимедиялык маалымат сайттары мамлекеттик деңгээлдеги жана аймактык жаңылыктарын, мамлекеттин ишмердигин, эксперттик жана журналисттик изилдөөлөрдү өз сайттарына жана социалдык баракчаларына жарыялайт.

Негизи республикадагы мамлекеттик жана жеке менчик телеканалдар да өлкөнүн маалыматтык суверенитетин камсыздоого, саясатын жүргүзүүгө, маалымат коопсуздугун камсыздоого милдеттүү. Дүйнөдө болуп жаткан окуялар жана процесстер тууралуу ишенимдүү жана жетиштүү маалыматтар менен камсыз кылуу, жарандарга өлкөдө болуп жаткан бардык маалыматтар менен кабардар болуп турууга мүмкүнчүлүк берүүчү бирдиктүү маалыматтык талааны түзүү жана мамлекеттин жана анын калкынын позитивдүү имиджин өлкө ичинде гана эмес, тышкары да түзүү жана колдоо Кыргызстандагы ар бир маалымдоо каражатынын милдети.

Республикадагы бардык жеке менчик телерадио, маалымат агентстволор маалымат мейкиндигинде басымдуу орус тилинде маалымат менен камсыздашат. УТРК, ЭлТР телеканалдарында, Интернет тармагындагы баардык жеке медиалар да кыргыз жана орус тилинен тышкары англис тилинде контент жаратса Кыргызстандын маалыматтык коопсуздугун сактап, оң имиджин түзүп, дүйнө коомчулугуна жакшы жагынан тааныткан болобуз. Бул көрүнүш мамлекетти оң жагынан таанытууга таасир берип, маалымат мейкиндигинде дүйнөлүк атаандаштыкта туруштук берүүсүнө шарт түзмөкчү.

“Ааламдашуу шартында Кыргызстандын маалымат коопсуздугун камсыз кылуунун саясий механизмдери” параграфында ааламдашуу, маалыматтык коркунучтардын шарттарында өлкөнүн маалымат коопсуздугун камсыздоо, бирдиктүү маалымат саясатын жүргүзүү жана маалыматтык коопсуздукту камсыз кылуу механизмдери каралган.

Биринчиден улуттук кызыкчылыктарды маалымат чөйрөсүндө “инсан-коом-мамлекет” үчилтигинин таламдарын тең салмактуу укуктук камсыздоо аркылуу ишке ашырылышы зарыл. Саясий интернет технологиялары өнүккөн азыркы коомдо массалык маалымат каражаттарынын, Интернет тармагынын ишин жөнгө салуучу, келечек багыттарын аныктоочу ченемдик-укуктук документтерин аныктоо. Бул “Коммерциялык эмес уюмдар жөнүндө” мыйзамын ишке ашыруу, “Массалык маалымат каражаттары жөнүндө”

мыйзам долбоорун кайра даярдоо жана талкуулоо (КР Конституциясынын алкагында) жана “2021-2025-жылдарга карата Маалыматтык саясат Концепциясын” кабыл алуу замандын талабы. Концепция Кыргызстандын суверендүүлүгүн камсыз кылуу үчүн шарттарды түзүүгө жана медиа секторун өнүктүрүүгө, сөз эркиндигин жана маалымат коопсуздугун коргоого багытталган.

Экинчи механизм бул улуттук маалымат каражаттарын жана кадрларын (материалдык-техникалык базасын камсыздоо, кесипкөй кадрларды даярдоо, тажрыйба алмашуу, квалификациясын жогорулатуу ж.б.) чыңдоо. Изилдөөдө көрсөтүлгөндөй, чек арадагы кагылышууларда, өлкөдөгү саясий окуяларда Кыргызстандагы ашыкча сөз эркиндигинин натыйжасында журналисттер, блогерлер чектен чыгып, фейк маалыматтардын таркоосуна шарт түзүлгөн. Чек ара жаңжалы менен байланышкан татаал геосаясий кырдаал өлкөдөгү маалыматтык коопсуздукту сактоо үчүн улуттук маалымат каражаттарын чыңдоо зарылдыгын көрсөтүп турат.

Үчүнчү саясий механизм катары бул маалыматтык суверендүүлүктү чыңдоо катары маалымдоо каражаттарын каржылоону оптималдаштыруу, жеке менчик ММКга мамлекеттик субсидия берүү болуп эсептелет. Анткени азыркы Интернет тармагы өнүккөн рыноктук шартта мамлекеттик да, жеке да телерадио компаниялар, мамлекеттик институттар жана коом колдоого муктаж. Кыргызстанда жеке менчик маалымат каражаттары каржылаган тарапка көз каранды абалда болууда. Жалпыга маалымдоо каражаттарын өнүктүрүүгө мамлекеттик колдоо көрсөтүүнүн негизги максаты редакцияларга жардам көрсөтүп, алар да мамлекеттин кызыкчылыгы үчүн иштөөсүнө шарттарды түзүү болуп саналат. Анткени, өлкөнүн маалымат коопсуздугун камсыздоо, мамлекеттин кызыкчылыгын эл аралык деңгээлде коргоо жеке эле мамлекеттик маалымдоо каражаттарынын милдети эле эмес, бул процесске коомдук уюмдар, бирикмелер, ишкерлер жана жалпы жарандык коом мамлекеттик суверендүүлүгүн сактоого кызыктар болушу керек.

Төртүнчү саясий механизм катары ММКда улуттук контентти өнүктүрүү болуп саналат. Кыргызстандагы ар бир маалымдоо каражаты мамлекеттик колдоого ээ болуп, улуттук кызыкчылыктарга жана баалуулуктарга коомдун талаптарына жооп берген жана атаандаштыка туруштук берген кыргыз, орус, англис ж.б. эл аралык тилдеринде контентти бериши зарыл. Өзгөчө көңүл бурула турган маселе дүйнө коомчулугуна Кыргызстан тууралуу оң мазмундуу контентти жайылтуу.

Корутунду

Изилдөөдөн белгилүү болгондой, бүгүнкү күндө маалымат чөйрөсү улуттук коопсуздуктун жалпы тутумунун маанилүү бир багыты болуп саналат. XXI кылымдын башында маалыматтык коом мамлекеттердин экономикалык, коомдук-саясий түзүлүшүнө жана идеологиясына карабастан, заманбап цивилизация дооруна өтүүнүн жаңыча өнүгүү этабы катары аныкталган. Жүргүзүлгөн изилдөөлөр төмөнкүдөй жалпы жыйынтыктарга келүүгө мүмкүндүк берди:

1. Теориялык материалдарды изилдөөнүн натыйжасында маалыматтык коомду постиндустриалдык, технологиялык доордун, цивилизациянын өнүгүүсүнүн жаңы тарыхый фазасы катары кароого мүмкүнчүлүк берет жана өндүрүштүн негизги товары болуп маалымат жана билим эсептелет. Маалыматтык коом ар башка өлкөлөрдө экономикалык жана социалдык өнүгүү шартына жараша ар түрдүү деңгээлде өнүгөт. Ал техногендик цивилизациялык маалыматтык жана телекоммуникациялык электрондук доорунун калыптанышы менен ар бир жарандын, коомдун маалымат алуусун камсыздайт жана мамлекеттик чечимдердин кабыл алынышына мүмкүнчүлүк түзөт.

2. Маалыматтык коопсуздук жана маалыматтык саясат түшүнүгүнө карата илимий эмгектерди жана концептуалдык көз караштарды изилдөөдө төмөнкү аныктамалар берилген: Маалыматтык коопсуздук бул глобалдык маалымат мейкиндигин көзөмөлдөө мүмкүнчүлүгү, өлкө үчүн реалдуу жана мүмкүн болгон коркунучтарды жок кылуу шарттарын жана каражаттарын камтый тургандыгы аныкталган. Мамлекеттин маалымат саясаты бул өлкөнүн коопсуздугун камсыздоонун негизги бөлүгү катары өлкөнүн кызыкчылыгын коргоп, калкка объективдүү маалымат жеткирүүгө шарт түзүү менен дүйнө коомчулугуна өлкөнүн оң имиджин түзүүгө багытталат.

3. Мамлекеттик маалыматтык коопсуздукту изилдөөдө дисциплиналар аралык ыкмаларды колдонуунун мүмкүнчүлүктөрү аныкталды. Маалыматтык коопсуздук чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясатты изилдөөдө илимий ыкмаларды жана топтолгон теориялык-эмпирикалык материалдарды колдонуу менен өлкөнүн маалыматтык коопсуздугун камсыз кылуу жаатындагы рационалдуу мамлекеттик саясаттын ролу жана мааниси жөнүндө бир катар теориялык жалпылоолорду жасоого жана мамлекеттик органдарга сунуштамаларды берүүгө мүмкүн болду.

4. Саясий - укуктук жана аналитикалык ыкмалар маалымат коопсуздуктун, жарандардын, коомдун жана мамлекеттин эгемендүүлүгүнүн терс маалыматтык таасиринен коргоонун негизи өлкөнүн укуктук актылары экендигин көрсөттү. Бирок республиканын медиа тармагындагы учурдагы

ченемдик-укуктук база өлкөнүн маалыматтык коопсуздугун камсыз кылуу ишмердүүлүгүнө натыйжасыз таасир берүүдө. Жетишсиз каржылоо, маалымат тармагындагы кадрларды даярдоонун начардыгы, ата мекендик медиа контенттин сапатынын төмөндүгү массалык маалымат каражаттарынын жана мамлекеттик бийлик органдарынын ишине терс таасирин тийгизүүдө. Маалыматтык коопсуздук боюнча укуктук-ченемдерди кайра карап чыгуу жана глобалдуу дүйнөнүн өзгөрүүлөрүн эске алып алдыңкы жылдарга карата жаңы маалымат коопсуздугу боюнча Концепцияны кабыл алуу жана тиешелүү мамлекеттик органдардын жоопкерчилигин жогорулатуу сунушталууда.

5. Системалык талдоонун жана автордун байкоосунда эмпирикалык материалдардын негизинде мамлекеттин маалымат саясатын ишке ашыруу милдети жүктөлгөн КР Маданият, маалымат, спорт жана жаштар саясаты министрлигинин ишмердигинде иретсиздик жана ар тараптуулук аныкталган, министрликтин ар тараптуу ишмердүүлүгү (маданият, спорт, жаштар саясаты, туризм, миграция) республикадагы маалыматтык саясаттын натыйжалуулугуна терс таасирин тийгизген. Дүйнөлүк коомдо маалыматтын жаралышы ар бир мамлекеттин келечегин аныктаарын эске алуу жана аталган министрликтин иши боюнча жогоруда айтылган эмпирикалык далилдердин жыйындысында КР Өкмөтүнө караштуу өзүнчө маалымат агенттигин түзүү зарылдыгы сунушталды.

6. Эмпирикалык материалдарды изилдөөдө Улуттук телерадиокорпорация мамлекеттин маалымат саясатын жүргүзүүчү жана элге расмий маалымат берүүчү мамлекеттин башкы маалымат борбору экендиги аныкталды. Маалымат ресурстарына жетүү үчүн саясий күрөш корпорациянын ишинде пикир келишпестиктерге алып келген. Эгемен Кыргызстандын тарыхында саясий кризистер мезгилинде нааразы болгон тараптар УТРК телеканалын басып алууга ар дайым аракет кылышкан. Телерадиокорпорациянын жана анын аймактык бөлүмдөрүнүн негизги саясий оюнчуларынын ортосунда туруктуу саясий атаандаштык болгон. Корпорациянын маалыматтык ишмердүүлүгү мамлекеттин эгемендүүлүгүн камсыз кылууда чоң стратегиялык мааниге ээ экендиги аныкталды.

7. Сапаттык, сандык жана социологиялык анализдин негизинде республикада маалыматтык коомдун калыптанышы жана өнүгүшү IT-технологиялардын өнүгүү процессинде жана маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын (массалык маалымат каражаттары, Интернет) кеңири таралышында экендиги көрсөтүлдү. Кыргызстанда маалыматтык коомдун калыптанышы медиа мейкиндигинин өнүгүү деңгээлинен көз каранды. Өлкөдө салттуу маалымат каражаттары - теле жана радио онлайн медиа жана социалдык тармактардын басымы менен артка чегинүүдө. Социалдык тармактар: Instagram, TikTok, Facebook, Одноклассники, В Контакте, Twitter жалпысынан негизги маалымат

булагы катары телевидениенин ордун басууда. Телевидение менен радионун ордун смартфондор алмаштырууда. Бирок ишеним жагынан телеберүү соцтармактардан жогору турат. Маалыматты колдонучулардын көңүл буруусу да өзгөрүүдө - бул тексттик мазмундан визуалдык мазмунга өтүүдө. Ушул факторлорду эске алуу менен УТРК, ЭлТР телеканалдарында жаңы технологияларды колдонуу менен интернетте улуттук контентти кеңейтүү жана өнүктүрүү, маалымат мейкиндигинде дүйнөлүк атаандаштыкка туруштук берүү үчүн ыкчам маалыматтык блокторду түзүү, Кыргызстан тууралуу позитивдүү имидж түзүүчү видеороликтерди, мультфильмдерди, тасмаларды даярдоо жана социалдык тармактар аркылуу жайылтуу механизмдерин иштеп чыгуу сунушталган.

8. Эксперттик талдоодо мамлекеттик кызыкчылыкты, маалымат коопсуздугун коргоп улуттук контентти өнүктүрүүдө мамлекеттик маалымдоо каражаттары чечүүчү ролду аткараары аныкталды. Заман талабына жараша жаңы медианы колдонуу, Интернет тармагында улуттук контентти өнүктүрүү, социалдык тармактар аркылуу коомчулукка маалымат жеткирүү учурдун талабы. Ал эми көп сандаган жана түрдүү жеке менчик маалымдоо каражаттарынын берүүлөрүнүн мазмуну жеке адамдардын же ким тарабынан каржыланса ошол тараптын кызыкчылыгын мамлекеттиктен жогору коюлары белгилүү. Изилдөө көрсөткөндөй кыргыз тилинде контенттин жетишсиздиги, тиешелүү мыйзам талаптарын аткаруу татаалдыгы аныкталып, мында мамлекет тиешелүү механизмдерди иштеп чыгуу зарылдыгы сунушталды. УТРК, ЭлТР телеканалдарында, Интернет тармагында жана жеке медиалар да кыргыз жана орус тилинен тышкары англис тилинде контент жаратса Кыргызстандын маалыматтык коопсуздугун сактап, оң имиджин түзүп, дүйнө коомчулугуна жакшы жагынан маалымат жеткирилет. Бул көрүнүш мамлекетти оң жагынан таанытууга таасир берип, маалымат мейкиндигинде дүйнөлүк атаандаштыкта туруштук берүүсүнө шарт түзмөкчү.

9. Изилдөөнүн жыйынтыгында белгилүү болгондой маалыматтын, компьютердик технологиялардын, маалымдоо каражаттарынын жана социалдык тармактардын өсүшү республиканын реалдуу абалын эске алуу менен өлкөнүн маалымат коопсуздугун камсыз кылуу жаңы саясий механизмдерин өнүктүрүү зарылчылыгын талап кылат. Автор төмөнкү саясий механизмдерди сунуштайт: улуттук кызыкчылыктарды маалымат чөйрөсүндө “инсан-коом-мамлекет” үчилтигинин таламдарын тең салмактуу укуктук камсыздоо аркылуу ишке ашыруу; Интернет технологиялары өнүккөн азыркы коомдо массалык маалымат каражаттарынын, интернет тармагынын ишин жөнгө салуучу, келечек багыттарын аныктоочу ченемдик-укуктук документтерди аныктоо; улуттук маалымат каражаттарын жана кадрларды (материалдык-техникалык базасын камсыздоо, кесипкөй кадрларды даярдоо,

тажрыйба алмашуу, квалификациясын жогорулатуу ж.б.) чыңдоо; маалымдоо каражаттарын каржылоону оптималдаштыруу, жеке менчик ММКга мамлекеттик субсидия берүү; улуттук контентти атаандаштыка туруштук берген кыргыз, орус, англис ж.б. эл аралык тилдерде контентти өнүктүрүү.

Практикалык сунуштар:

Кыргыз Республикасынын Өкмөтү глобалдык саясий өзгөрүүлөрдү эске алуу менен маалыматтык саясаттын жаңы концепциясын кабыл алышы зарыл жана төмөнкүлөр пункттарды киргизүү сунушталат:

- республиканын аймактык маалымат коопсуздугун камсыздоого багытталган маалымат саясатын жүргүзүүгө өзгөчө көңүл буруу зарыл, анткени республиканын региондорунда маалыматтык вакуум байкалып ал боштук башка акторлор тарабынан өз кызыкчылыгы үчүн колдонулуп, ойдон чыгарылган фейк жаңылыктарды, бир тараптуу маалыматтарды таратууга мүмкүнчүлүк түзүүлүүдө

- жаңы технологияларды колдонуу менен интернетте улуттук контентти кеңейтүү жана өнүктүрүү каралышы зарыл. Маалымат мейкиндигинде дүйнөлүк атаандаштыкка туруштук берүү үчүн ыкчам маалыматтык блокторду түзүү, Кыргызстан тууралуу позитивдүү имидж түзүүчү видеороликтерди, мультфильмдерди жана тасмаларды даярдоо жана социалдык тармактар аркылуу жайылтуу механизмдерин иштеп чыгуу.

- маалыматтык коопсуздук чөйрөсүндө иштеген мамлекеттик кызматкерлердин кесиптик чеберчилигин системалуу түрдө жогорулатуу зарыл. Бул семинарларды жана тренингдерди өткөрүүдө кыргыз окумуштууларын, эксперттерин жана республиканын Улуттук коопсуздук комитетинин кызматкерлерин чакыруу менен өткөрүү процесси каралышы зарыл

- дүйнөлүк глобалдык коомчулукта маалыматты түзүү ар бир мамлекеттин келечегин аныктоочу бир фактор экендигин эске алуу менен Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу өзүнчө маалымат агенттигин түзүү сунушталат

- басма сөз катчысын жана пресс кызматынын адистеринин кызмат орундарында функционалдык талаптардын параметрлерин кеңейтүү, мамлекеттик органдардын басма сөз кызматына жумушка алууда кадрларды мамлекеттик органдардын өзгөчөлүктөрүнө жана адистиктерине ылайык туура тандоо сунушталат

- башка мамлекеттердин маалымдоо каражаттарынын кыргыз аудиториясына таасирин азайтуу үчүн мамлекеттик жана мамлекеттик эмес секторлордун ММКларынын ортосунда консенсус түзүү, жарандык коомдун өкүлдөрүн, ата мекендик окумуштууларды, эксперттерди тартуу менен ар кандай тармактарда коомдук-саясий программаларды түзүү процесси каралышы зарыл
- УТРК жана ЭлТР телеканалдарында интернет тармагына жайылтуу үчүн кыргыз жана орус тилдеринен тышкары англис тилинде контент түзүү механизмдерин иштеп чыгуу
- Республикадагы облустук гезит, журналдардын редакциялары чарбалык эсепке өткөндүгүнө байланыштуу редакциянын базасында Интернет сайттарды ачуу, электрондук негизде гезит-журналдардын ишмердүүлүгүн улантуу сунушталат.

ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ:

1. Джумалиева Ч.А. Кыргыз Республикасынын маалымат коопсуздугу боюнча мамлекеттик саясаты [Текст] / Ч.А. Джумалиева // Ж. Баласагын атындагы Улуттук университеттин жарчысы. - 2014. - №3. – 21-25 б. [Электрондук ресурс] - Кирүү режими: <https://vestnik.kny.kg>
2. Джумалиева Ч.А. Кыргызстандагы жарандык иденттүүлүк түтүзүүдө массалык маалымат каражаттарынын ролу [Текст] / Ч.А. Джумалиева // Ж. Баласагын атындагы Улуттук университеттин жарчысы. - 2015. - №2. - 158-164 б. [Электрондук ресурс] - Кирүү режими: <https://vestnik.kny.kg>
3. Джумалиева Ч.А. Кыргыз Республикасындагы глобалдаштыруу шартындагы маалымат коопсуздугунун абалы [Текст] / Ч.А. Джумалиева // КРПМБАнын кабарчысы. – 2015. - №20.- 110 – 114б. [Электрондук ресурс] - Кирүү режими: <https://elibrary.ru/item.asp?id=25993295>
4. Джумалиева Ч.А. Кыргыз Республикасынын маалымат коопсуздугу жана санариптик берүүгө өтүү шарттары [Текст] / Ч.А. Джумалиева // КРПМБАнын кабарчысы. – 2016. - №21. - 125-132б. [Электрондук ресурс] - Кирүү режими: <https://www.apap.kg/ru/Viestnik-aghupkr/>
5. Торогельдиева Б.М., Джумалиева Ч.А. Көз карандысыз Мамлекеттер Шериктештигине мүчө өлкөлөрдүн маалымат коопсуздугун камсыздоо багытындагы кызматташтыгы [Текст] / Б.М. Торогельдиева, Ч.А. Джумалиева, // КРПМБАнын кабарчысы. - 2018. - №24. - 110-118б. [Электрондук ресурс] - Кирүү режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=34977079>
6. Джумалиева Ч.А. Кыргыз Республикасынын маалымат коопсуздугун камсыздоодогу маалымдоо каражаттарынын ролу [Текст] / Ч.А. Джумалиева // БГУ жарчысы. - 2019. – 129-133 б. [Электрондук ресурс] - Кирүү режими: <https://elibrary.ru/item.asp?id=41463931>
7. Джумалиева Ч.А. Обеспечение информационно-психологической безопасности Кыргызской Республики [Текст] / Ч.А. Джумалиева // Вестник КазНПУ имени Абая. – Алматы. - 2019. – № 1 (65). – С. -123 -130. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://www.kaznu.kz>
8. Джумалиева Ч.А. Международное сотрудничество Кыргызстана в рамках ОДКБ и СНГ в области обеспечения информационной безопасности [Текст] / Ч.А. Джумалиева // Научный журнал “GLOBUS”. - Санкт-Петербург. - 2020. – С. – 60 – 63. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44066972>
9. Джумалиева Ч.А. Кыргызстандын маалымат коопсуздугун камсыздоодогу Улуттук телерадиоберүү корпорациясынын ролу [Текст] / Ч.А. Джумалиева //

- КРП УАКтын электрондук журналы. – 2023. – 46-54 б. [Электрондук ресурс] - Кирүү режими:<http://journal.vak.kg>
10. Джумалиева Ч.А. Кыргыз Республикасынын маалыматтык суверенитетин камсыздоо жана улуттук контентти өнүктүрүү [Текст] / Ч.А. Джумалиева // КРПМБАнын кабарчысы . – 2023. 54-59 б.[Электрондук ресурс] - Кирүү режими:<https://elibrary.ru/item.asp?id=54083375>
11. Джумалиева Ч.А. Мамлекеттик башкаруу чөйрөсүндө санариптик трансформациялоону өнүктүрүү жана маалымат коопсуздугун камсыздоо [Текст] / Ч.А. Джумалиева // “Ала-Тоо” Эл аралык университетинин “Alatoo Academic Studies” Эл аралык илимий журналы. – 2023. - 391-402 б.[Электрондук ресурс] - Кирүү режими:<https://elibrary.ru/item.asp?id=54881665>

РЕЗЮМЕ

Джумалиева Чолпон Асылбековнанын “Кыргыз Республикасында маалыматтык коопсуздукту камсыздоонун мамлекеттик саясаты”

темасындагы диссертациясы

23.00.02 – саясий институттар, процесстер жана технологиялар адистиги

Негизги сөздөр: маалымат, маалымат коопсуздук, мамлекеттик саясат, маалымат саясат, маалыматтык коом, улуттук кызыкчылык, улуттук коопсуздук, контент, массалык маалымат каражаты, социалдык тармак, маалыматтык согуш, маалымат ресурсу.

Изилдөөнүн объектиси - маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын өнүгүшү менен байланышкан жаңы чакырыктардын жана коркунучтардын контекстинде мамлекеттердин маалыматтык коопсуздукту.

Изилдөөнүн предмети - Кыргыз Республикасынын маалыматтык коопсуздуктун камсыз кылууда массалык маалымат каражаттары тарабынан мамлекеттик саясатты ишке ашыруусу.

Изилдөөнүн максаты - маалымат мейкиндигинде болгон коркунучтардан сактоо максатында мамлекеттик маалымат саясатын, маалымдоо каражаттарынын ролун иликтөө, келечектеги өлкөнүн маалымат коопсуздуктун камсыздоо ыкмаларын жана механизмдерин талдоо.

Изилдөө ыкмалары. Жалпы илимий методдор (классификациялоо жана жалпылоо ыкмасы катары индуктивдүү жана дедуктивдүү ыкмалар, логика, синтез, аргументация) жана дисциплиналар аралык методдор колдонулган (байкоо, салыштыруу, өлчөө, сандык жана сапаттык иликтөө, социологиялык ыкмасы) колдонулган. Ар бир ыкманын анализдөө мүмкүнчүлүктөрү ар түрлүү жана объективтүү жыйынтыктарга келүү мүмкүнчүлүктөрдү түздү.

Алынган жыйынтыктар жана алардын жаңылыгы. Илимде алгачкылардан болуп Кыргызстандын маалыматтык коопсуздук чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясаты бир катар эмпирикалык материалдардын негизинде кыргыз тилинде иликтенип, азыркы этапта өлкөнүн маалыматтык коопсуздуктунун көйгөйлөрү ар тараптуу изилденди.

Колдонуу чөйрөсү: Изилдөөнүн материалдары КР Өкмөтү, КР Президенттик администрациянын маалымат саясат бөлүмү, КР Маданият, маалымат, спорт жана жаштар саясаты министрлиги, мамлекеттик органдардын пресс-кызматтары, мамлекеттик телерадио каналдары (УТРК, ЭлТР ж.б.) стратегияларды, саясий чечимдерди, ченемдик-укуктук документтерди жазууда, контенттин түзүүдө колдонсо болот. Ошондой эле илимий изилдөө иштеринде жана “Мамлекеттик маалымат коопсуздук”,

“Маалымат саясат”, “Мамлекеттик башкаруу”, “Саясий технологиялар” боюнча лекциялык курстарды, окуу усулдарын даярдоодо, илимий изилдөө иштеринде колдонууга болот.

Колдонуу чөйрөсү: Кыргызстандагы маалымдоо каражаттарынын ишмердүүлүгүнө, сырткы маалыматтык таасир берүүлөргө каршы турууга жана мамлекеттин маалымат саясатын туура нукта жүргүзүү боюнча билимдин кеңейишин камсыз кылат. Диссертациянын материалдары илимий-билим берүү жана окуу процессинде да колдонулушу мүмкүн жана колдонулушу зарыл.

РЕЗЮМЕ

**Диссертация Джумалиевой Чолпон Асылбековны
на тему: “Государственная политика обеспечения информационной
безопасности в Кыргызской Республике” по специальности
23.00.02 - политические институты, процессы и технологии**

Ключевые слова: информация, информационная безопасность, информационная политика, информационное общество, информационная война, национальный интерес, национальная безопасность, контент, СМИ, социальные сети, информационный ресурс.

Объект диссертационного исследования - информационная безопасность государств в условиях новых вызовов и угроз, связанных с развитием информационно-коммуникационных технологий.

Предметом диссертационного исследования - является реализация средствами массовой информации государственной политики в обеспечении информационной безопасности Кыргызской Республики.

Цель диссертации - изучить государственную информационную политику, роль СМИ в защите от угроз в информационном пространстве, а также проанализировать методы и механизмы обеспечения информационной безопасности в стране будущего.

Методы диссертационного исследования: Использовались общенаучные методы (индуктивные и дедуктивные методы как метод классификации и обобщения, логика, синтез, аргументация) и междисциплинарные методы (наблюдение, сравнение, измерение, количественное и качественное исследование, социологический метод). Возможности анализа каждого метода создали возможность прийти к разным и объективным выводам.

Научная новизна диссертационного исследования: Впервые в науке государственная политика в сфере информационной безопасности Кыргызстана изучена на кыргызском языке на основе ряда эмпирических материалов. Всесторонне изучены проблемы информационной безопасности страны на современном этапе.

Степень использования и рекомендации: Материалы диссертационного исследования могут быть использованы Правительством КР, Управлением информационной политики Администрации Президента КР, Министерством культуры, информации, спорта и молодежной политики КР, пресс-службами государственных органов, государственных

телерадиоканалов (НТРК, ЭлТР и др.), а также при написании правовых документов и создании контента СМИ республики. Материалы также могут быть использованы в научных исследованиях и при составлении курсов лекций и научных исследований по темам: “Информационная безопасность государства”, “Информационная политика”, “Государственное управление”, “Политические технологии”.

Область применения: Оно обеспечивает расширение знаний о деятельности средств массовой информации Кыргызстана, устойчивость к внешним информационным воздействиям, правильную реализацию информационной политики государства. Материалы диссертации можно и нужно использовать в научно-учебном и образовательном процессе.

SUMMARY

**Dissertation of Dzhumaliyeva Cholpon Asylbekovna
on the topic: “State policy of the Kyrgyz Republic in the field of information
security” in the specialty
23.00.02 - political institutions, processes and technologies**

Key words: information, information security, information policy, information society, information war, national interest, national security, content, media, social networks, information resource.

The object of the dissertation research is information security of states in the context of new challenges and threats associated with the development of information and communication technologies.

The subject of the dissertation research is the implementation by the media of state policy in ensuring information security of the Kyrgyz Republic.

The purpose of the dissertation: is to study the state information policy, the role of the media in protecting against threats in the information space, as well as to analyze methods and mechanisms for ensuring information security in the country of the future.

Methods of dissertation research: General scientific methods (inductive and deductive methods as a method of classification and generalization, logic, synthesis, argumentation) and interdisciplinary methods (observation, comparison, measurement, quantitative and qualitative research, sociological method) were used. . The possibilities of analyzing each method have created the opportunity to come to different and objective conclusions.

Scientific news of dissertation research: For the first time in science, the state policy in the field of information security of Kyrgyzstan was studied in the Kyrgyz language on the basis of a number of empirical materials. The problems of information security of the country at the current stage were comprehensively studied.

Degree of use and recommendations: The research materials are presented by the Government of the Kyrgyz Republic, Information Policy Department of the Presidential Administration of the Kyrgyz Republic, the Ministry of Culture, Information, Sports and Youth Policy of the Kyrgyz Republic, the press services of state bodies, state television and radio channels (NTRK, ElTR, etc.). Writing strategies, political decisions, legal documents, content can be used to create. The materials can also be used in scientific research and in compiling courses of lectures

and scientific research on the topics: “Information security of the state”, “Information policy”, “Public administration”, “Political technologies”.

Scope of application: Scope of application: It ensures the expansion of knowledge about the activities of the Kyrgyz mass media, resistance to external information influences, and the correct implementation of the state's information policy. The materials of the dissertation can and should be used in the scientific, educational and educational process.

